

Verslag fortentelweekend 6-7-8 februari 2009



Organisatie: Filip Borms, Kris Boers, Dirk Swaenen, Ben Van der Wijden, Sven Verkem en Wout Willems

Verslag: Sven Verkem

Foto's: Sven Verkem en Lobke Thijssen

27 maart 2009

1 Inleiding

De fortengordel rond Antwerpen heeft zijn militaire rol al geruime tijd verloren, maar vleermuizen maken er dankbaar gebruik van. De forten vormen immers een ideaal alternatief voor grotten. Op Vlaams niveau vormen de forten de belangrijkste winterverblijfplaatsen waar het grootste aantal vleermuizen worden aangetroffen.

Om een wetenschappelijk verantwoorde vergelijking te maken tussen de forten en in het kader van de monitoring van de aantallen wordt sinds 1997 door de Vleermuizenwerkgroep jaarlijks een fortentelweekend georganiseerd. Tijdens dit weekend wordt getracht om in zo veel mogelijk forten de vleermuizen te tellen. Sommige forten kunnen omwille van organisatorische redenen niet in dit weekend, maar dan proberen we de datum zo kort mogelijk bij het weekend te leggen. Sommige forten worden op een ander tijdstip, meestal vroeger op het jaar, nog een tweede keer geteld.

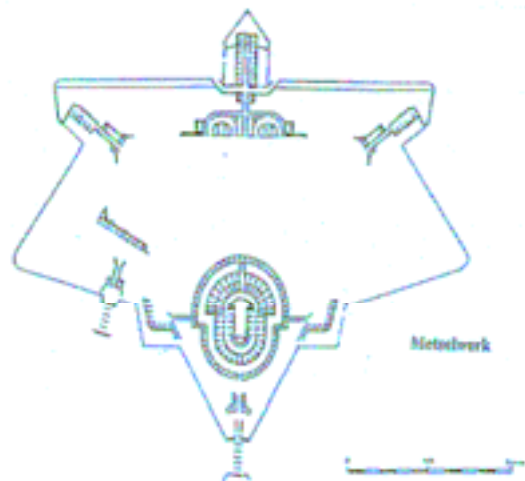
In 2009 werd voor de 14^e maal een fortentelweekend georganiseerd. Van de ca. 30 forten en schansen rond Antwerpen werden er in totaal 16 geteld tijdens het weekend.

2 Forten

Het feit dat er zoveel forten rond Antwerpen liggen berust op het feit dat in de 19de eeuw deze stad werd uitgekozen als militaire hoofdstad van Vlaanderen omwille van zijn haven. De meeste forten liggen volledig bovengronds maar zijn wel bedekt met een laag aarde. Door de dikke wanden en de grote oppervlakte ontstaan er ruimtes met stabiele temperatuur die de ganse winter boven het vriespunt blijft. De meeste forten hebben veel ramen en deuren waardoor de buitenste lokalen tochtig en koud zijn. Het klimaat van de dieper gelegen kamers en gangen is stabiel en minder tochtig. De vochtigheidsgraad varieert zeer sterk tussen de verschillende forten en kan ook binnen één fort sterk wisselen.

Omstreeks 1859 werd rond Antwerpen een eerste ring van forten gebouwd, de **kleine fortengordel**, naar het ontwerp van H.A. Brialmont. De forten liggen op ongeveer 2km afstand van elkaar en op een afstand van ongeveer 3km van de toenmalige stadsgrens. Door de ontwikkeling van wapens met een grotere reikwijdte en de uitbreiding van de stedelijke kern voldeden de forten niet meer. Op grotere afstand van de stadsgrenzen werden tussen 1878 en 1900 nieuwe forten opgetrokken, de **grote fortengordel**.

De kleine fortengordel, ook wel de veiligheidsgordel genoemd, bestaat tegenwoordig nog uit 7 forten. De constructie en bouwstructuur zijn gelijkend voor alle forten, ze zijn volledig in baksteen opgetrokken en bedekt met aarde. Rond het gehele fort lag een brede gracht. De meeste van deze forten liggen nu volledig ingesloten door woonzones en industrie.



Figuur 1: Grondplan van een fort van de kleine fortengordel.

De grote fortengordel lag op een grotere afstand van de stadsgrenzen dan de kleine fortengordel. De forten ten noorden van het Albertkanaal werden bovendien verbonden door het "anti-tankkanaal". Het bouwplan van de forten verschilt onderling maar het zijn telkens variaties op een zelfde basisplan. Enkele forten zijn gedeeltelijk in baksteen en afgewerkt in beton, de meeste zijn echter volledig betonnen constructies. Het fort van Steendorp, dat gebouwd werd voor de andere forten, heeft een afwijkend bouwplan en is volledig in baksteen opgetrokken. Alle forten zijn voorzien van zogenaamde "watergangen". Dit zijn bakstenen kruipgangetjes die dienen om water af te voeren. In deze gangetjes worden grote aantallen vleermuizen aangetroffen.

3 Verloop van het fortentelweekend

Het groeperen van de tellingen in één weekend biedt een aantal voordelen:

- De eerste is een wetenschappelijke, door de tellingen simultaan uit te voeren is het mogelijk om gegevens van de forten onderling te vergelijken. Vleermuizen blijven immers niet de hele winter op dezelfde plaats, maar verhuizen soms in functie van het weer. Na een koude periode worden in de forten bijvoorbeeld meer Grootoorvleermuizen en Franjestaarten aangetroffen.
- Het fortentelweekend heeft nog een tweede functie en dat is opleiding. Er wordt bij de tellingen aandacht aan besteedt om de groepen samen te stellen uit 'ervaren' en minder ervaren tellers zodat ervaringen uitgewisseld kunnen worden. Op vrijdagavond werd dit jaar daarom het volgende georganiseerd:
 - een korte voordracht over determinatie van winterslapende vleermuizen;
 - een educatieve sketch om deelnemers te wijzen op klassieke fouten;
 - de vleermuiskwis door René Janssens uit Nederland die ook voor de ervaren tellers geen sinecure bleek te zijn. Net als vorig jaar scoorde Daan Dekeukeleire het hoogst!
- En last but not least willen we met dit weekend ook een aangename sfeer creëren. Het traditionele feestelijke diner op zaterdagavond is hierbij een belangrijk onderdeel. Het diner was dit jaar opnieuw een voltreffer. Via deze weg willen we meteen de ganse kookploeg nog eens hartelijk bedanken.

Tijdens het feestelijk diner werden Walter en François Van Hoyweghen speciaal in de bloemetjes gezet. Deze twee vleermuispioniers telden in de jaren tachtig bijna alle forten met hun tweetjes. Vanuit Temse reden ze met hun fiets alle forten af en waren ze soms tot 's nachts bezig met tellen. In een presentatie werden de resultaten van de forten met een lange tijdsreeks overlopen. De meest gehoorde zin die avond was ongetwijfeld: "de eerste tellingen werden uitgevoerd door de gebroeders Van Hoyweghen".

Dat het telweekend ook een heuse ontmoetingsplaats is voor vleermuisliefhebbers mag blijken uit het aantal deelnemers. Dit jaar mochten we niet klagen van gebrek aan tellers. We hebben zelfs een aantal mensen moeten weigeren omdat de telgroepen volzet waren. In totaal hebben op zaterdag 63 en op zondag 57 mensen meegeteld. Het fortentelweekend is daarmee ook dé ontmoetingsplek voor vleermuisliefhebbers. Naast de goed vertegenwoordigde Nederlanders, waren er dit jaar ook een aantal Franstalige deelnemers uit Brussel en Wallonië en 3 rasechte Britten (inclusief whiskyfles). Het fortentelweekend is daardoor de plek bij uitstek geworden om ervaringen over de grenzen heen uit te wisselen.

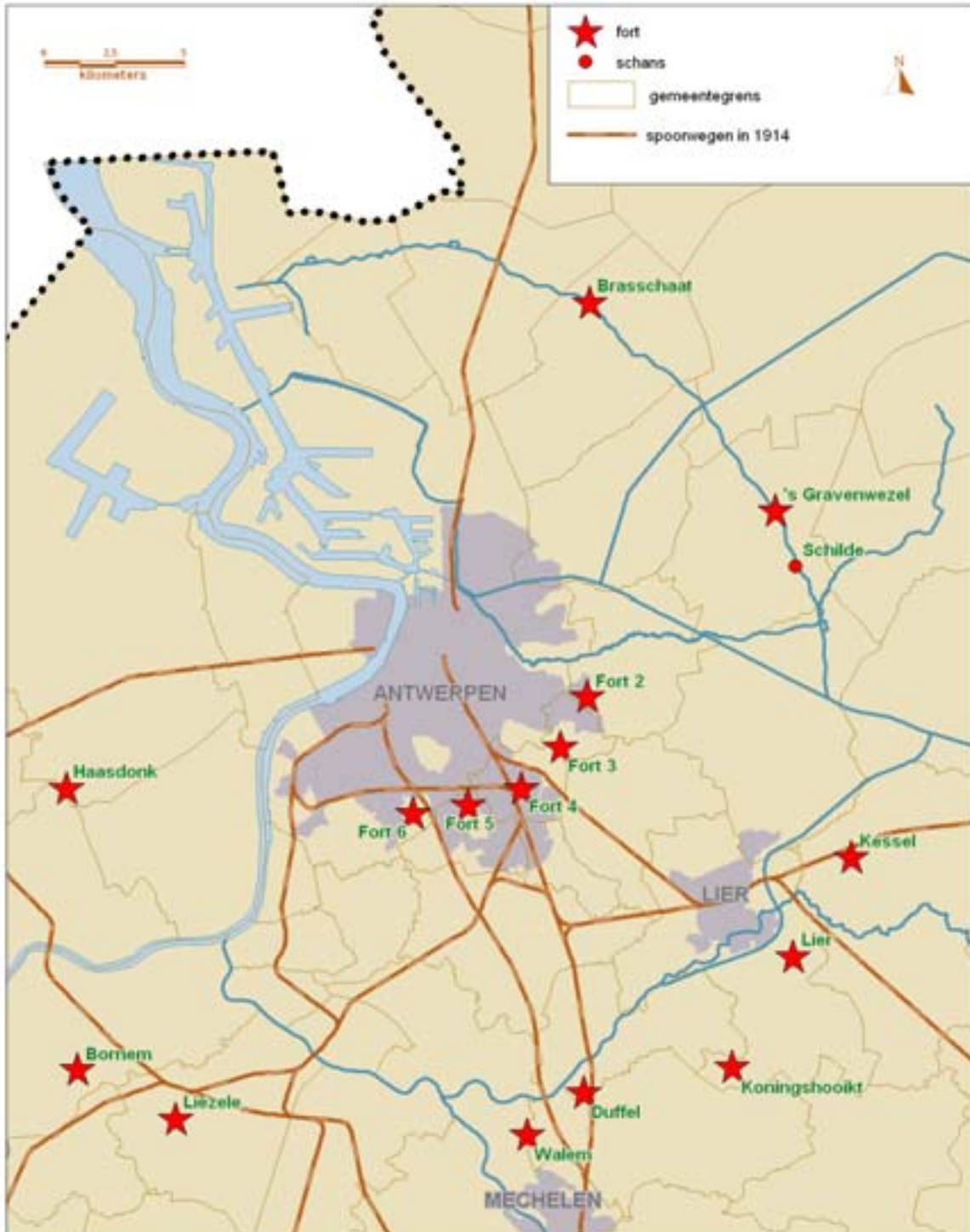
Van de ruim 30 forten en schansen rond Antwerpen werden er op dit weekend 16 geteld (Tabel 1 en Figuur 2).

Tabel 1: Overzicht van de forten en schansen rond Antwerpen met aanduiding of ze tijdens of kort bij het fortentelweekend op vleermuizen werden onderzocht.

		07-02-2009	08-02-2009
Kleine fortengordel	Fort 2 - Wommelgem		
	Fort 3 - Borsbeek		
	Fort 4 - Morsel		
	Fort 5 - Edegem		
	Fort 6 - Wilrijk		
	Fort 7 - Wilrijk		
	Fort 8 - Hoboken	Weinig lokalen toegankelijk. Wordt niet meer geteld	
	Fort Stabroek	Privé bezit. Wordt niet geteld.	
Grote fortengordel	Schans van Smoutakker		
	Fort van Brasschaat		
	Schans van Schilde		
	Fort van Kapellen		
	Fort van 's Gravenwezel		
	Fort van Schoten		
	Fort van Oelegem		
	Fort van Broechem		
	Fort van Kessel		
	Fort van Lier		
	Fort van Koningshooikt		
	Schans van Dorpveld (St-Katelijne-Waver)		
	Schans van Bosbeek (St-Katelijne-Waver)		
	Fort van St-Katelijne-Waver		
	Fort van Duffel		
	Fort van Walem		
	Fort van Breendonk	Wordt niet geteld	
	Fort van Liezele		
	Fort van Bornem		
	Fort van Steendorp		
	Fort van Haasdonk		
	Fort van Kruibeke	Nog in gebruik door Militairen. Weinig geschikte lokalen voor vleermuizen. Wordt niet geteld	
	Fort van Zwijndrecht	Nog in gebruik door Militairen. Weinig geschikte lokalen voor vleermuizen. Wordt niet geteld	



Op vleermuizen onderzochte forten tijdens fortentelweekend 6-8 februari 2009



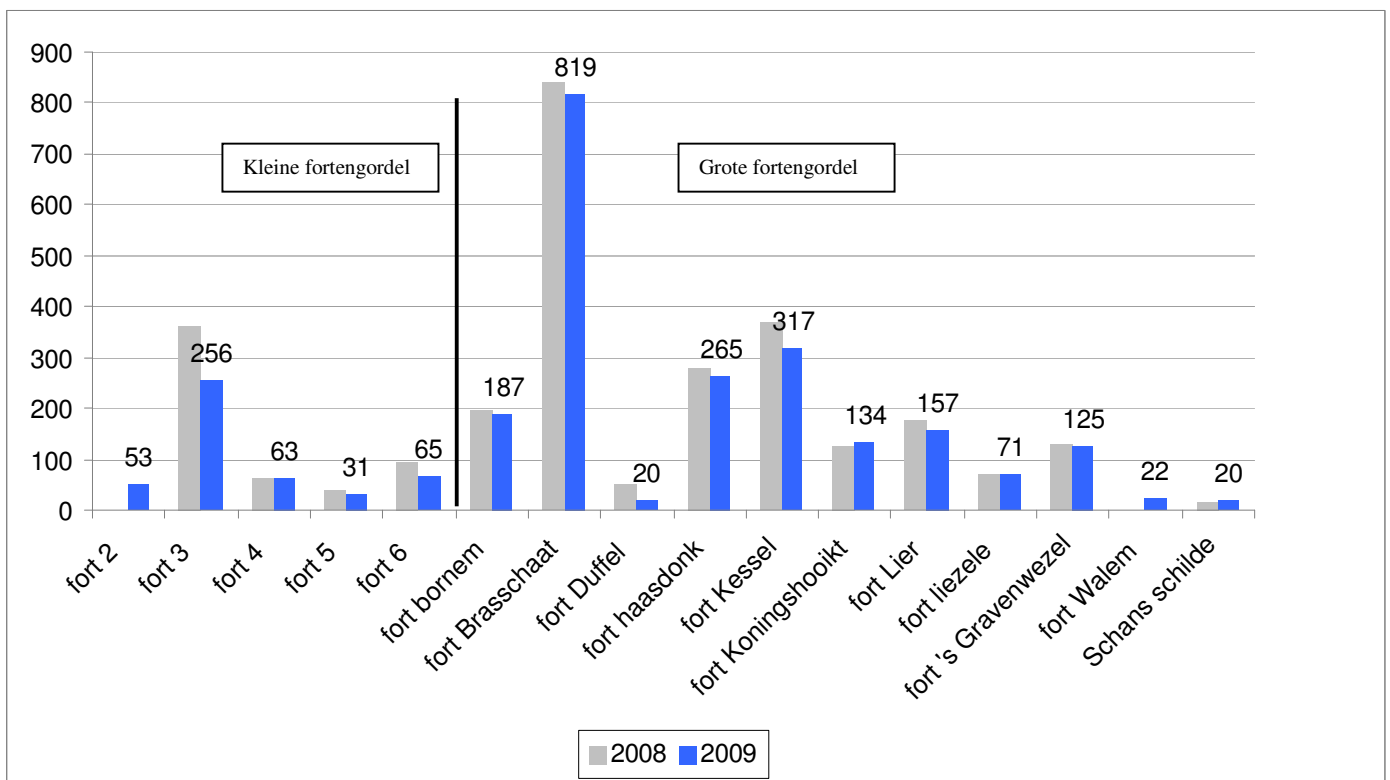
Figuur 2: Kaartje met de getelde forten in het weekend van 6-8 februari 2009.

4 Resultaten

4.1 Totale aantallen

De totale aantallen van de tellingen zijn weergegeven in Figuur 3.

Bij de forten van de kleine fortengordel blijft fort 3 zonder twijfel het belangrijkste fort. De andere forten van de kleine fortengordel herbergen lagere aantallen vleermuizen, maar zijn daarom niet minder belangrijk. Zowel in fort 3 als in fort 6 is er een stevige achteruitgang in de aantallen tegenover vorig jaar. In fort 3 is er een afname van ruim 100 dieren en in fort 6 dalen de aantallen met ruim 30 dieren. Mogelijk speelt hier de relatief lange vorstperiode een rol. In beide forten is het reduit vrij open van structuur en volgt het vrij snel de buitentemperatuur.



Figuur 3: Totale aantal vleermuizen per fort in 2009 en 2008 ter vergelijking.

Bij de forten van de grote fortengordel is er de opvallende, maar traditionele uitschieter in Brasschaat. Andere forten met meer dan 100 dieren zijn Kessel, Haasdonk, Bornem, Lier en 's Gravenwezel. De overige forten herbergen minder grote aantallen vleermuizen, maar zijn daarom niet minder belangrijk!

Hoewel het niet de bedoeling is van dit verslag om de aantalevoluties te onderzoeken, vallen er toch een aantal opvallende verschuivingen te noteren:

- Na een mooie reeks met steeds toenemende aantallen, valt het aantal vleermuizen in Duffel plots fel terug. In 2006 22 vleermuizen, 39 in 2007, 53 in 2008 en dit jaar terug slechts 20 dieren.
- Het fort van Kessel kent dit jaar een afname in de aantallen van ruim 50 dieren.

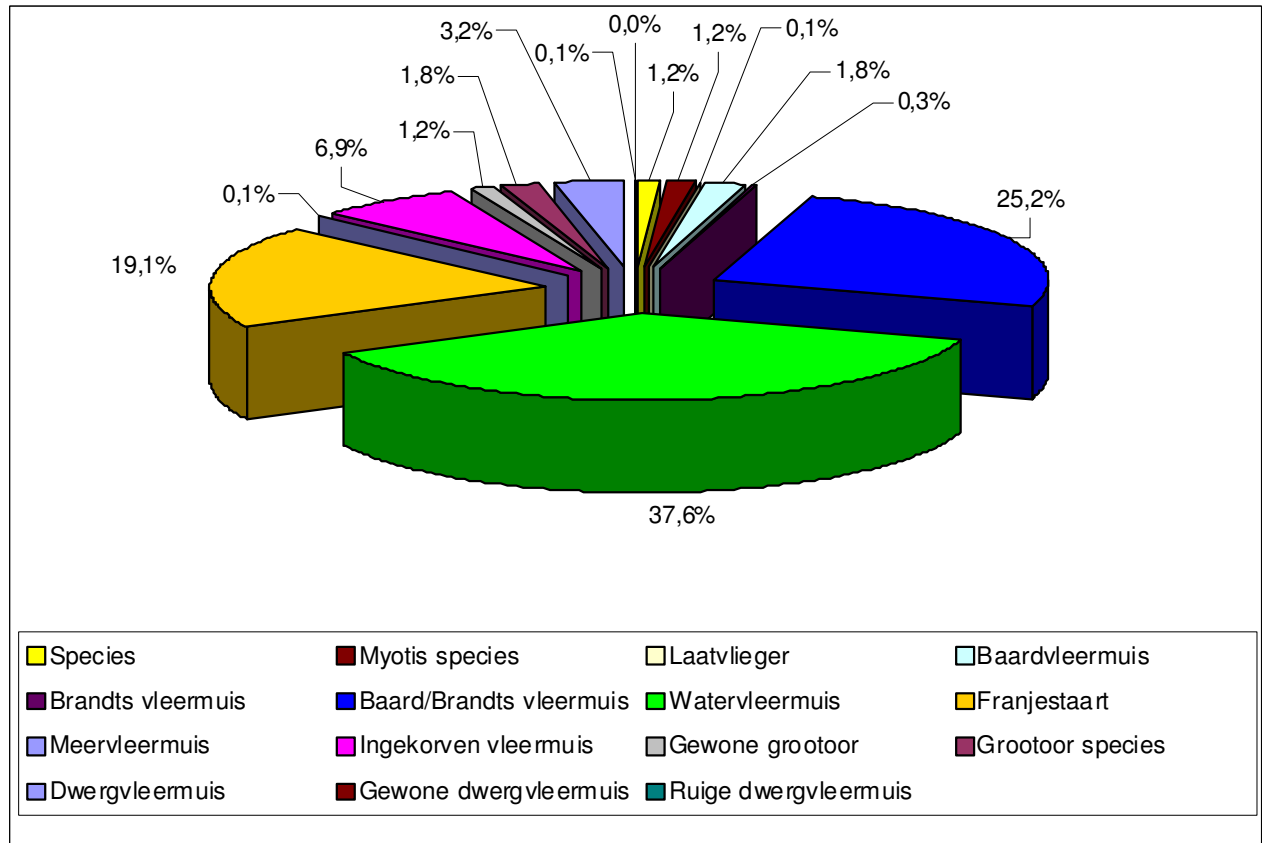
4.2 Soortenverdeling

De meest algemene soort in de Antwerpse forten blijft de Watervleermuis met 37,6% van de waarnemingen. De Baard/Brandts vleermuizen veroveren de tweede plaats met 25,2%. Het overwicht van de Watervleermuis op de Baard/Brandts vleermuis in het totale soortenspectrum wordt grotendeels veroorzaakt door het grote aantal Watervleermuizen in het fort van Brasschaat (Figuur 4 en Figuur 5). Wanneer het fort van Brasschaat niet wordt meegenomen dan zijn de Watervleermuis en de Baard/Brandts vleermuizen even goed vertegenwoordigd met elk ca. 30%. De verhouding tussen beide soorten varieert duidelijk van fort tot fort, zoals duidelijk blijkt uit figuur 6. In de meeste forten is de Baard/Brandts vleermuis zelfs beter vertegenwoordigd dan de Watervleermuis.

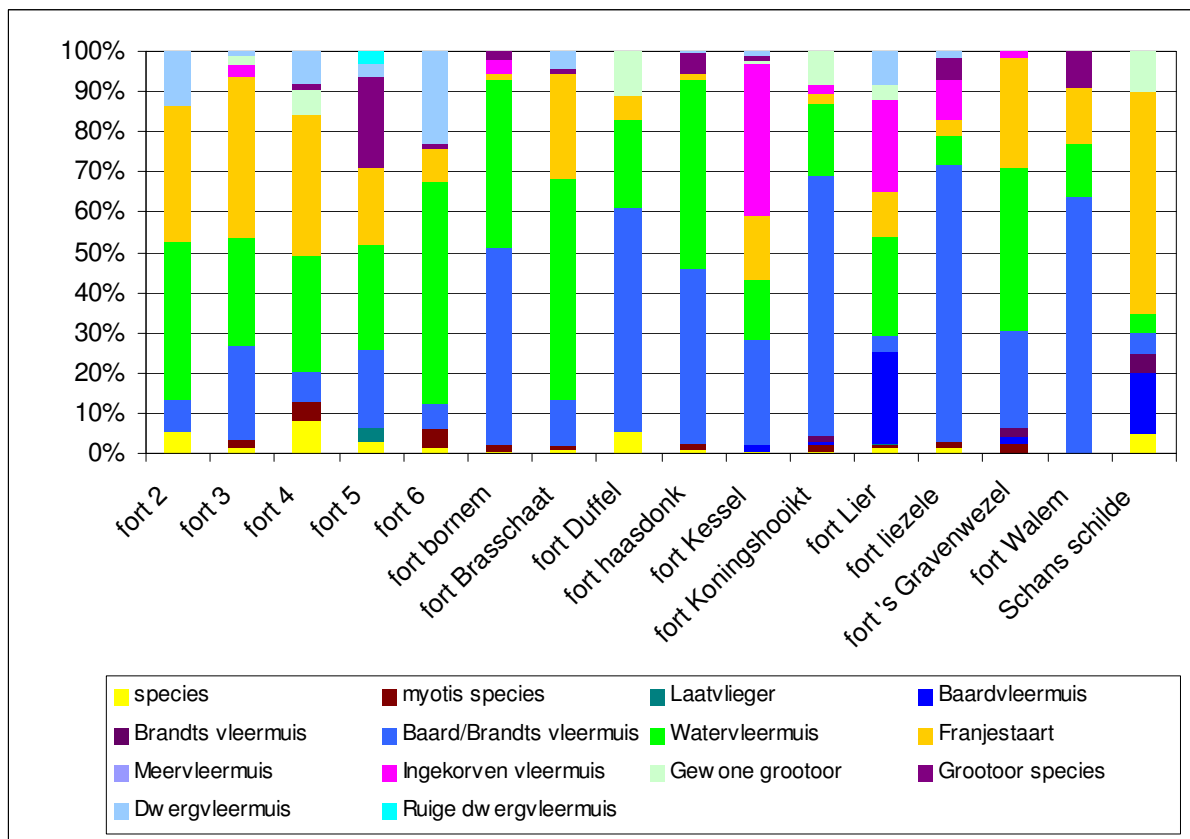
Met 19,1% is de Franjestaart de derde soort, wat toch wel enigszins verrassend is omdat deze soort in verschillende forten niet of slechts in kleine aantallen wordt aangetroffen (Figuur 6). De Franjestaart wordt vooral teruggevonden in de forten ten noordoosten van Antwerpen (Brasschaat, 's Gravenwezel, schans van Schilde, Fort 2, Fort 3, Fort 4 en Fort Kessel).

De forten zijn ook belangrijk voor de Ingekorven vleermuis (6,9%). Ook voor deze soort is er een duidelijke geografische concentratie. De forten van Kessel, Lier en Liezele nemen de hoofdmoot van deze soort voor hun rekening (Figuur 4 en Figuur 5).

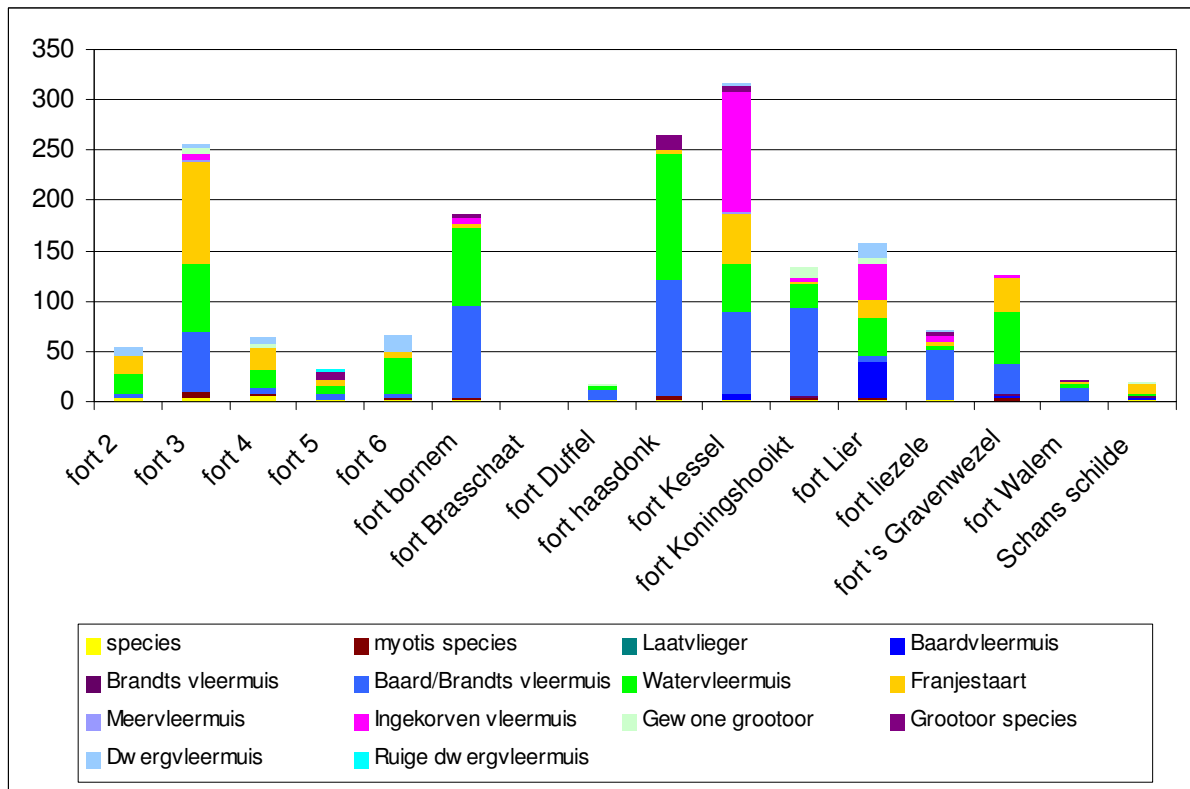
Voor het eerst werd ook (in een aantal forten) onderscheid gemaakt tussen Baardvleermuizen en Brandts vleermuizen en tussen de twee Grootoorsoorten. Dit was vooral mogelijk door de ervaring van de Nederlanders en van Vlamingen die in het buitenland 'stage' zijn gaan lopen. Wellicht is hiermee een trend gezet. Zoals op de discussie 's vrijdagsavond werd gezegd: het is immers spijtig om nuttige detailinfo verloren te laten gaan".



Figuur 4: Procentuele verdeling van de soorten voor alle getelde forten samen.



Figuur 5: Procentuele soortenverdeling in de verschillende forten zonder rekening te houden met het totaal aantal getelde vleermuizen.



Figuur 6: Procentuele soortenverdeling in de verschillende forten. Fort Brasschaat werd niet in de grafiek opgenomen omdat de grote aantallen de andere forten teveel minimaliseren.

5 Dankwoord

De organisatie van een weekend als dit is niet mogelijk zonder de steun en inzet van een groot aantal mensen. In eerste instantie gaat onze dank naar de kookploeg, die de deelnemers al jaren vergast op een heerlijke maaltijd. Héél erg bedankt voor het geweldig lekkere eten.

Verder willen we ook het St-Lambertus college in Ekeren (Moretus Katholiek Onderwijs Centrum) bedanken voor het gebruik van de accommodatie.

Natuurlijk ook onze hartelijke dank aan de eigenaars en beheerders van de forten die ons jaarlijks de toestemming geven om hun domein te onderzoeken.

Dank aan de Provincie Antwerpen voor de financiële ondersteuning van het fortentelweekend.

En last but not least natuurlijk de vele deelnemers. Het is enkel dankzij jullie inzet dat een dergelijk initiatief kan plaatsvinden:

Achterkamp Gerben	Overman + Brinkhof Wesley + Eva
Baeten Stijn	Ranson Jan
Bayley Adrian	Roggeman Sarah
Boers-Bal Kris + Evelien	Roosen + Monbaliu Hans + Dennis
Borms Filip	Rotsaert Guy
Bowen Eileen	Simons Chiel
Claeys Jarno	Stevens-Peters Geert & Marie
Claeys Bouuaert David	Storms Bart
Costrop Dirk	Swaenen Dirk
D'Haeseleer Jens	Thijssen Lobke
D'haeyer Katja	Thomaes Arno
De Maeseneer Joachim	Tuiter Daniël
De Pestel Jasmijn	Van Ballaer Bram
De Saeger Steven	Van de Perre Luc
Debroux Gérald	Van den Wyngaert Filip
Dekeukeleire Daan	Van der Wijden Ben
Dijkstra Jelte Pieter	Van Gorp Frank
Douma Theo	Van Hoyweghen Walter & François
Douma Albert	Van Meurs Anton
Gyselings Ralf	Vandemeulebroucke-Hoelen Bart & Leen
Haarsma AJ	Vandendriessche Bob
Hammond Madeline	Verhaeghe Floris
Herr Cécile	Verkem Sven
Hofman Maarten	Vershelde Daan
Jansen & Rappé Johannes & Emma	Vogelaers Laurens
Janssen René	Willems Wout
Kallaerts Joren en Britt	Willems-Janssens Diederik + Saskia
Lefevre Alex	Worsfold Mike
Liczner Yvonne	Zutterman Rocky
Loosveld Stephan	
Lozie Bert	
Meert Patrice	
Merken Ronny	
Mulder John	
Naedts Frederik	
Nienhuys Klarissa	
Noort Bart	
Onkelinx-Van Broekhoven Thierry & Ester	